

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-7>

ФЕМІНІТИВИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СУСПІЛЬНИХ ВИКЛИКІВ СЬОГОДЕННЯ

FEMININITIES IN THE UKRAINIAN LANGUAGE AS REFLECTION OF CONTEMPORARY SOCIAL CHALLENGES

Вакулович Л. Л.,

orcid.org/0000-0003-2189-6275

викладач кафедри української та іноземних мов

Національного університету фізичного виховання і спорту України

Назаренко Н. Г.,

orcid.org/0009-0006-3421-4957

старший викладач кафедри української та іноземних мов

Національного університету фізичного виховання і спорту України

Регушевська І. А.,

orcid.org/0009-0000-8994-8989

старший викладач кафедри української та іноземних мов

Національного університету фізичного виховання і спорту України

Будь-які соціальні зміни, які відбуваються в суспільстві, впливають на мову, що свідчить про її динамічність і соціальну чутливість. Мова – це система, що безперервно перебуває в процесі зміни, постійно модифікується та швидко і своєчасно реагує на потреби суспільства та підлаштовується під них. Про це свідчить зростаюча кількість запозичених слів та неологізмів у нашій мові, що дає нам можливість в разі потреби позначати нові явища та предмети. Такі зміни призводять і до зростання в сучасному мовленні кількості фемінітивів. Фемінітиви властиві українській мові як системі, їх уживання закономірне. Це не данина моді, як часто вважають. Процес впровадження фемінітивів у наше повсякденне мовлення досить складний і неоднозначний, він провокує бурхливі дискусії як серед мовознавців, так і серед людей, далеких вивчення мов, тож і ставлення суспільства до фемінітивів, їх уживання в усному й писемному мовленні є неоднозначним. Все ж лінгвіст/к/и також наводять вагомі мовні аргументи на користь використання фемінітивів, зокрема наголошуючи на тому, що в українській мові фемінітиви існували здавна – вони є і в Словнику Б. Грінченка, і в «Словнику української мови» в 11 томах – а це ще початок ХХ століття. Саме тому підвищується актуальність даного питання.

Фемінітиви – це слова жіночого роду, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду (які зазвичай використовуються до всіх людей незалежно від їхньої статі): *професор – професорка, письменник – письменниця, актор – акторка*.

Трансформаційні процеси, пов'язані з демократизацією та розвитком суспільства, супроводжуються необхідністю формування гендерної культури, яка полягає в усвідомленні рівності між чоловіком і жінкою та посиленні ролі жінки в суспільному житті. Активне творення і вживання фемінітивів на сучасному етапі – це відновлення питомої мовної ознаки. Загальні найменування осіб чоловічої і жіночої статей є найбільш активною й динамічною категорією слів української мови. Вона швидко, безперервно й прогресивно розвивається, перебуваючи у великій залежності від позамовних чинників. На сучасному етапі суспільного й мовного прогресу категорія фемінітивності перебуває в стані активного розвитку, однак частіше вони з'являються в усному мовленні (диктори, ведучі заходів) та в засобах масової інформації.

Ключові слова: фемінітив, словотвірні процеси, ЗМІ, стилістична диференціація, лексикографія, мовленнєва практика.

Any social changes occurring in society affect language, indicating its dynamism and social sensitivity. Language is a system that is constantly undergoing changes, continuously modifying itself, and reacting promptly to the

needs of society, adjusting accordingly. The increasing number of borrowed words and neologisms in our language, allowing us to denote new phenomena and objects when needed is the evidence of this. Such changes also lead to an increase in the use of femininities in contemporary language.

Femininities are characteristic of the Ukrainian language as a system, and their usage follows certain patterns. It is not merely a trend as is often believed. The process of incorporating femininities into our everyday language is complex and ambiguous, sparking lively discussions among linguists and those less familiar with linguistic studies. Therefore, societal attitudes towards femininities and their usage in both spoken and written language are ambiguous.

Nevertheless, linguists provide substantial linguistic arguments in favor of using femininities, emphasizing that in the Ukrainian language, femininities have existed for a long time – they are present in B. Hrinchenko's Dictionary and the «Dictionary of the Ukrainian Language» in 11 volumes, dating back to the early 20th century. Hence, the relevance of this issue is increased.

Femininities are words of the feminine gender, alternative or paired counterparts to analogous concepts of the masculine gender (which are typically used for all people regardless of their gender): actor – actress.

Transformational processes associated with democratization and social development are accompanied by the necessity to form a gender culture, which involves the awareness of equality between men and women and the strengthening of women's roles in social life. The active creation and use of femininities in the modern stage represent the restoration of a specific linguistic feature. General designations for individuals of both male and female genders are the most active and dynamic category of words in the Ukrainian language. It develops rapidly, continuously, and progressively, being highly dependent on extra linguistic factors. In the current stage of social and linguistic progress, the category of femininity is in a state of active development. However, more often, they appear in spoken language (announcers, event hosts) and in mass media.

Key words: femininity, word-formation processes, mass media, stylistic differentiation, lexicography, speech practice.

Постановка проблеми. Фемінізація – це шлях реформування мови, що полягає у послідовному вживанні фемінітивів і відповідно в униканні загального чоловічого роду. Українська мова значною мірою тяжіє до стратегії фемінізації, і цей процес не є новим явищем, а постає як повернення до витоків української мови і її початкових особливостей, що були витіснені нормами, притаманними російській мові. Попри те, що фемінітиви, загалом, вже розглянуті у наукових роботах, їх феномен ще недостатньо деталізований і описаний, зокрема завдяки тому, що є динамічним. Тож важливими і недостатньо висвітленими залишаються питання актуалізації семантики цих лексичних одиниць і їх функції у мові. Крім того, науковий інтерес становить функційно-стильові особливості лексем на позначення осіб жіночої статі, які набувають стрімкого поширення у соціумі, зокрема, фемінітивів, співвідносних з родом діяльності, професією і посадою жінок. Загалом жіночі номінації викликають зацікавлення як один із чисельних проявів динаміки сучасної української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низка проблем, пов'язаних з особливостями словотвору фемінітивів розглядалася багатьма мовознавцями. Основоположні ідеї і підходи щодо вивчення історії фемінітивів української мови відображено в працях О. О. Потебні, Л. А. Булаховського, Л. Л. Гумецької, С. П. Бевзенка, С. П. Самійленка, В. В. Німчука, П. І. Білоусенка, М. Брус та ін. Також іменники на позначення жіночої статі за видом діяльності, професією, посадами, суспільним статусом тощо привертати й привертають увагу українських науковців, зокрема Л. Кислюк, М. Навальної, О. Пономарева. Теоретичні й методологічні засади дослідження категорії особи (загальних назв чоловіків і жінок) обґрунтовано в працях І. І. Ковалика. Саме тому на сьогодні є підстави виокремити в українському мовознавстві фемінітивну підсистему як окремий об'єкт і предмет дослідження.

Метою дослідження є окреслення теоретичних засад вивчення фемінітивів у лексиконі української мови, з'ясування структурно-семантичних і функційних особливостей фемінітивів, співвідносних з родом діяльності жінок, їх професією і посадою, зафіксованих у текстах різних стилів

На сьогодні сьогодні комплексного дослідження історії фемінітивів української мови ще немає, хоча відомо багато загальних і спеціальних лінгвістичних праць з історії української мови, у яких більшою чи меншою мірою відображене минуле найменувань осіб жіночої статі.

Виклад основного матеріалу. Якщо заглибитись в історію української мови, проаналізувати відомі українські твори художньої літератури, можна побачити, що зразки фемінітивів з'явилися у нас не у 2019 році, а набагато раніше. Так, прикладом цього є листи Лесі Українки до відомої української феміністки Ольги Кобилянської: «... бо вона жінка – хоч і письменка...», «...п'яністка Єсипова не гірше, а може й краще грає...». В українській мові фемінітиви мають дуже давню історію. Найперші утворились у період так званої праіндоєвропейської єдності. Українська мовознавиця Марія Брус зазначає, що фемінітиви мають індоєвропейського походження, тобто вони почали формуватися ще в період спільного розвитку індоєвропейських діалектів, який надто віддалений від нашого часу. Здебільшого це були загальні назви жінок за родинними стосунками та атрибутивними ознаками: *баба, мати, вдова*.

За даними дослідників української мови, фемінітиви вперше згадуються у XVI столітті в церковнослов'янсько-українському друкованому словнику «Лексис» Лаврентія Зизанія, в якому було 7 жіночих найменувань: *горбата, дочка, медведиця, молодиця, невістка, скорчена, сляка (скривлена)*. Назви для позначення жінок є і в староукраїнських пам'ятках 16–18-го століть. Спочатку це була лише сфера родинного і домашнього побуту. Пізніше, коли жінка отримала майнові права, це також відобразилось у писемних пам'ятках. Наприклад, у першому українському словнику Памви Беринди «Лексіконъ славеннороскій і именъ тълкованіє». Велику кількість фемінітивів зафіксовано також в словнику Бориса Грінченка (1907–1909 роки). Там можна знайти фемінітиви *арештантка, аптекарка, артистка, архв'янка, арфістка* тощо. А в 1920 році з'явився «Словник української мови» Дмитра Яворницького, де зустрічаємо такі слова, як *кажанка, домовласниця, дивачка, догадничка, величниця (шанувальниця), злочинниця, колежанка, змагальниця (учасниця змагань), здільниця (майстриня, артистка)* та ін. У «Російсько-українському академічному словнику» (головний редактор – Агатангел Кримський) можна знайти, наприклад, такі фемінітиви як *заступниця, опікунка, патронеса, меценатка*.

У дорадянські часи позначення жінок у народній мові було вибіркоким, фемінітиви були своєрідним маркером соціального статусу жінки. Частина фемінітивів демонструвала розмовне згрубіле, фамільярне спілкування сільських жителів, і цим самим зневажливе ставлення до жінок низької верстви населення як робочої сили, обтяженої безперервними господарськими турботами, н-д: *наймичка, небога, повійниця* і т.д. Натомість жінок вищої верстви населення (заможного стану, професійного статусу) називали переважно запозиченими словами: *полька акушерка, бонна, властителька, ляшка, навчителька* [1].

Фемінітиви стрімко виникали разом з розвитком української мови. Україномовні твори завжди містили фемінітиви, і це відрізняло українську літературу від російської. Але з початком репресій у 30-х роках та тотальної русифікації вживання фемінітивів стерлося, зійшло нанівець. Таким чином радянська влада намагалась не тільки наблизити українську мову до російської, а й стерти поняття особистості. Замість чоловіків та жінок партія прагнула створити товаришів.

Від кінця XX ст. і впродовж XXI ст. мовна політика української держави в нових історичних обставинах спрямована на підняття і зміцнення авторитету української літературної мови у внутрішньому і зовнішньому планах. Демократизація української мови на всіх її рівнях, охопила й сучасну фемінітивну підсистему.

Процеси активного творення й використання загальних назв жінок на межі тисячоліть поступово вилилися в загальну тенденцію фемінізації української мови та всього українського суспільства. Також показовим стало зростання участі жінок у політичній, економічній, культурній, науковій та інших сферах, унаслідок чого збільшилася кількість слів на позначення жінок за професійною діяльністю. Основними причинами таких процесів у нашій мові є, по-перше, посилення соціальних рухів у країні, по-друге, виникнення запиту або потреба часу – називати жінок у суспільних процесах, а, по-третє, суто прагматична мета вживання,

адже фемінітиви дають можливість розкрити думку більш точно, до того ж як у позитивному, так і в негативному плані. Наприклад, суфікс *-ичк-* досить часто додає фамільярного чи й навіть зневажливого значення (фізичка, біологічка, біоенергетичка). Але українська мова надзвичайно багата й гнучка, що дозволяє легко долати складні ситуації та знайти більш вдалу милозвучну форму. Наприклад, замість біоенергетичка – фахівчиня / спеціалістка з біоенергетики. Іноді в означеному контексті допомагають іншомовні слова: амбасадорка, скажімо, замість посолкавід посол [5].

Загалом в сучасній українській пресі можна зустріти значне різноманіття фемінітивів, утворених за допомогою різних суфіксів. Як відзначають мовознавці, загалом в українській мові є понад 13 суфіксів, які можуть утворювати іменники – назви осіб жіночої статі [2]. В українській мові найбільш продуктивними для творення фемінітивів є суфікси *-к-* та менш продуктивними *-ин-* та *-иц-*. Однак з тієї причини, що вони похідні від назв чоловічого роду, їх сприймають як меншовартісні. Такі слова творять дійсність і визначають значимість жінки для суспільства. Ринок праці досі гендерує суспільство – відповідно, ширше вживання фемінітивів в офіційних документах, особливо серед жінок, що займають високі посади, сприяло би вкоріненню рівності між чоловіком і жінкою. Переважну більшість фемінітивів, які утворені за допомогою даних суфіксів, становлять іменники, що традиційно існували в українській мові для позначення осіб жіночої статі: *школярка, циганка, танцюристка, студентка, родичка, аптекар – аптекарка, виборець – виборчиня, службовець – службовиця*.

Важливим є те, що основну роль у розкритті сучасних процесів фемінізації відіграють мовні чинники, унаслідок яких фемінітиви стали специфічною категорією слів української мови з давніми словотвірними процесами і відношеннями, що вилилися в самостійну фемінітивну підсистему. На сьогодні можна спостерігати бурхливі словотвірні процеси, пов'язані із творенням означених слів. За підрахунками науковців, кількість новітніх фемінітивів і з 2005 року збільшилася в 10–11 разів.

Кілька років тому гендерно забарвлені зміни словотворення у сучасній українській мові було зафіксовано в Українському правописі 2019 року. Оновлений Український правопис вже містить цілий параграф, присвячений тому, як утворювати назви жінок від назв чоловіків. Упровадження фемінітивів за фахом або родом занять у мовленнєву практику активізувалося після нормування в новій редакції українського правопису. Крім того, важливу роль у цьому процесі відіграють оновлені та вдосконалені ЗМІ, адже «через їх критичне сприйняття й осмислення відбувається сучасне формування соціальних структур і суспільної думки, що визначає діяльність членів суспільства, життєві позиції, світоглядні орієнтації, моделі поведінки тощо» [4, с. 37]. Отож ЗМІ започаткували певну «моду» на вживання фемінітивів, в результаті чого фемінітиви поступово «узаконювалися», почали звучати по-новому і вживалися дедалі частіше.

Як відомо, мова ЗМІ (преса, телебачення, Інтернет, радіо) є свого роду «часовим зрізом», що відображає особливості гендерних відносин у певній мовно-культурній спільноті. Так, наприклад, у титрах програми «Вікна» каналу СТБ упродовж кількох років можна було прочитати, а в матеріалах почути «менеджерка», «конструкторка», «дизайнерка», «кураторка» тощо. У мові сучасних інтернет-видань функціонують фемінітиви з варіантними словотвірними формантами: *експерт – експертка – експертеса; поет – поетеса – поетка; редактор – редакторка – редактриса; водійка – водійчиня; мовознавиця – мовознавчиня; режисер – режисерка* [7]. Уживання «розмовних» аббревіатур-фемінітивів у мові ЗМІ свідчить про наявність тенденції до скорочення тексту, посилення експресії, напр.: «*Нардепка* (народна депутатка) «Слуги народу» Василевська-Смаглюк пройшла поліграф...». Тож на даному етапі фемінітиви становлять досить численну і багатогранну підсистему слів, що включає понад п'ять тисяч номінацій. Вони мають належну термінологічну базу, відповідний статус самостійних лексичних одиниць, утворюють велику кількість лексичних підгруп (назви жінок за діяльністю, за

спорідненням тощо), характеризуються різними стилістичними ознаками, семантичними відношеннями між собою, мають усталену словотвірну базу,

Відповідно до стильової диференціації літературної мови використання фемінітивів характерне для всіх стилів, але різною мірою: у публіцистичному стилі (із відображенням переважно стилістично нейтральних слів і найновіших фемінітивних явищ), художньому стилі (із усім лексичним багатством), у розмовному стилі (стилістично нейтральна і значною мірою стилістично забарвлена лексика), у науковому стилі (у стилістично нейтральному вияві та з великою кількістю новотворів), в офіційно-діловому (зі стилістично нейтральним, професійним спрямуванням), в епістолярному стилі (у всьому лексичному вияві, особливо в емоційному), у конфесійному (церковнорелігійного призначення).

Тривалий час здебільшого під впливом російської мови, в українському мовознавстві побувало уявлення, що граматичний жіночий рід має обмежене використання в діловому й науковому мовленні. Хоча ще в 1960-х роках цю норму ставив під сумнів провідний фахівець з українського словотвору Іван Ковалик. У довідниках з культури й стилістики української мови доречність уживання граматичного жіночого роду визначають різними функціональними стилями. Щодо доцільності вживання фемінітивів у різних стилях думки науковців різняться. Так М. Гінзбург підтримує думку про те, що з огляду на закони української мови не лише в художніх, а й у фахових текстах (зокрема, у законодавчих актах та інших нормативних документах) треба вживати офіційні назви посад, професій, звань у чоловічому роді, навіть коли йдеться про жінку, що підкреслює незалежність назв цих посад, професій, звань від статі особи, яка обіймає посаду, набуває професії, звання або вже має їх [3, с. 82]. А у посібнику Н. Шкуратяної та С. Шевчук йдеться про те, що «від частини іменників такої семантики за допомогою суфіксів *-к-, -иц-, -ис-, -ес-* утворюються співвідносні форми жіночого роду, що вживаються в усіх мовних стилях, окрім наукового і, особливо, офіційно-ділового: *вихователь–вихователька, робітник–робітниця, інспектор–інспектриса, стюард–стюардеса*» [8, с. 386]. Здебільшого фемінітиви притаманні художньому, публіцистичному і розмовному стилям мови. У текстах публіцистичного стилю фемінітиви зазвичай виконують номінативну функцію, суть якої полягає в акцентуванні уваги на тому факті, що суб'єктом дії є саме особа жіночої статі.

Офіційно-діловий стиль характеризується найвищим рівнем уніфікації та стандартизації мовних засобів, порівняно з іншими функціональними стилями української мови. Він обслуговує та врегульовує стосунки людей у у різноманітних сферах життя, а також в законодавстві, громадських потребах, тому не допускає варіантності, мінливості, стилістичної диференціації лексичних засобів. У зв'язку з цим є найбільш вимогливим і запотребуваним у виробленні й використанні фемінітивної лексики. Офіційно-діловий стиль української мови є одним зі стилів, де фемінітиви вживаються найменше. Однак останні кілька років (зокрема, після схвалення нової редакції Українського правопису 2019 року) спостерігається поступове збільшення частотності вживання фемінітивів у юридичних текстах, назвах професій, документах та мові урядових установ України, міжнародних неурядових організацій, громадських та волонтерських об'єднань.

Загалом фемінітиви умовно можна розділити на декілька тематичних тематичні груп: 1) номінації жінок за професією: *поетка, видавчиня, парфумерка, рестораторка, дизайнерка*; 2) номінації жінок за соціально-індивідуальними характеристиками: *фахівчиня, професіоналка, ворогиня, добродійка*; 3) назви керівних посад і керівних функцій: *очільниця, менеджерка, прокурорка*; 4) назви наукових ступенів і вчених звань: *докторка, кандидатка, доцентка*; 5) назви політичних посад: *прем'єрка, президентка, міністерка*; 6) номінації жінок-спортсменок: *фізкультурниця, плавчиня, борчиня, тенісистка*. Іменники зі значенням жіночої статі переважно мають паралельні відповідники чоловічого роду на зразок: *пасажирка – пасажир; шукачка – шукач; інвесторка – інвестор; шахрайка – шахрай* та ін. Мовознавці акцентують увагу на особливостях творення і вживання таких іменників: «Далеко не всі найменування професій мають

відповідники з формальними ознаками жіночого роду, а в тих випадках, коли такі відповідники існують, вони нерідко належать до розмовного стилю, тоді як в офіційно-діловому або нейтральному стилі використовуються відповідні утворення чоловічого роду» [6, с. 95]. Здебільшого вони означають вузьке професійне заняття, яке не є сьогодні популярним, або вид діяльності, який здобув іншу назву: *арфістка, пряха, ткаля, модистка (модистка – дизайнерка)*.

Загалом можна стверджувати, що лексико-семантична підгрупа фемінітивів за сферою діяльності є однією з найбільш динамічних у сучасній українській мові, а її збагачення новими одиницями є реакцією мови на ті зміни, що відбуваються у суспільному житті.

Висновки. Тож фемінітиви – потреба часу, а свідоме їх вживання – це повернення в правильне мовне русло, що впливає передусім на вирішення гендерних проблем суспільства. Тому що сьогодні жінка – *фахівчиня*, яка абсолютно ні в чому не поступається фахівцю. Отже, доцільне і безпечне мовне планування мало б сьогодні повернути українську мову назад у центральноєвропейське русло, зокрема, завдяки частішому вживанню фемінітивів. Отже, фемінітиви є невід’ємною складовою нашої мови. Вони існують не одне століття, але внаслідок свідомої політики зросійщення української мови примусово були забуті. Процес відродження нашої рідної мови триває. Потроху ми повертаємо на місце все те, що з неї викреслили. І не останнє місце в цьому відродженні посідають фемінітиви: вони повинні набути широкого вживання не лише в розмовному й публіцистичному стилях, але й в офіційно-діловому, адже жінки в нашому суспільстві мають ті самі права, що й чоловіки. Функціонування іменників на позначення осіб жіночої статі в мові інтернет-видання «Українська правда» засвідчує про активізацію жінок у всіх сферах діяльності. Тематичні групи із цими іменниками відкриті до поповнення і потребують наступних розвідок. Категорія фемінітивності стала виразником самотності й неповторності українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брус М.П. Словник фемінітивів як спроба упорядкування мови Леся Мартовича. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. Івано-Франківськ. 2019. № 2(54). С. 52–53.
2. Брус М. П. Фемінітиви української мови в переплетінні давніх і сучасних тенденцій. *Вісник Львівського університету*. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. 2009. С. 61–69.
3. Гінзбург М. Д. Гендерні особливості української мови, на які треба зважати. *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 9. С. 75–83.
4. Литовченко І.В. Особливості сучасних засобів масової інформації як соціального інституту інформаційного суспільства. *Вісник Національного авіаційного університету*. 2014. № 1. С. 37–40.
5. Малахова О.М. Фемінітиви – не данина моді, вони властиві українській мові як системі. URL: <https://womo.ua/olena-malahova/>
6. Словотвір сучасної української літературної мови /за ред. М. А. Жовтобрюха. Київ: Наукова думка, 1979. 406 с.
7. Шевченко З. В. Словник гендерних термінів. Черкаси, 2016. 336 с.
8. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Модульний курс: навчальний посібник. Київ: Вища школа, 2007. 823 с.